

[234267]

[אוצר החכמה]

[234267]

“בל ימצא” למשקיעים בבנק *

אחת מהשאלות העולות בימי ההכנות לחג הפסח נסובה אודות החזקת מניות בבנק, קרנות נאמנות וכד', האם עובר המשקיע בהם ב“בל יראה ובל ימצא”, שהרי הוא כשותף או כבעלים באותה חברה המשקיעה בעסקאות של חמץ בפסח. מאמר זה יברר בעה”י נידון זה ויביא שיטות הפוסקים האחרונים העוסקים בכך.

[234267]

ראשית לכל נדון בישראל המחזיק מניות או קרנות נאמנות (שלעיתים מאגדים בתוכם אחוז מסויים של מניות), האם עובר הוא בפסח ב“בל יראה ובל ימצא”. במקרים רבים מושקעים כספי החברה בעלת המניות בעסקאות שונות ובמקומות שונים וביניהם עסקאות מזון חמץ. היהודי המחזיק מניה זו הרי נחשב הוא כמקבל אחריות על אותה מניה, שהרי שותף הוא בריוח וגם בהפסד. האם קבלת אחריות על מוצרי חמץ הופכת אותו לשותף או לבעלים ועקב כך יעבור באיסור “בל ימצא”, או דלמא לא.

בפתיחת הדיון בענין זה יש להבדיל בין חמץ של אדם המצוי אצל אחרים לבין חמץ של אחר שעליו מקבל אחריות. חמצו של יהודי המצוי ביד חבירו, עובר בעל החמץ על “בל יראה ובל ימצא” גם כאשר אין החמץ ברשותו, שהרי גוף החמץ הינו שלו, כמובא בשולחן ערוך אורח חיים סימן תמ סעיף ד. ואולם, דינו של ישראל המקבל אחריות על חמץ שאינו שלו הוא שונה.

בגמרא בפסחים ה ע”ב מובא: “אמר מר, יכול יטמין ויקבל פקדונות מן הנכרים, תלמוד לומר לא ימצא וכו’ לא קשיא הא דקביל עליה אחריות הא דלא קביל עליה אחריות, כי הא דאמר להו רבא לבני מחזא בעירו חמירא דבני חילא מבתייכו (חמצם של חיילי המלך שהיה מצוי אצלם, דמחובתם היה לדאוג לאספקתם) כיון דאילו מיגנב או מיתביד ברשותיכו קאי ובעיתו לשלומי, כדילכון דמי ואסור”. נראה א”כ מהגמרא הנ”ל שקבלת אחריות על חמצו של האחר גורמת לכך שמקבל האחריות יעבור על איסור “בל ימצא”.

* התפרסם במוסף התורני “קולמוס” 24, ניסן תשס”ה.

ביחס לאותה קבלת אחריות המוזכרת בגמרא שם "כיון דאילו מיגנב או מיתביד ¹²³⁴⁵⁶⁷ ברשותיכו קאי", חלוקים הראשונים במסכת בבא מציעא פב ע"ב. דעת רש"י המוזכרת בתוס' שם (ד"ה אימור) היא שמדובר שקיבלו אחריות גם מאונסין, ורק אז יעברו על החמץ באיסור. ואולם, דעת ההגה"ה שם (בשולי הגליון) בשם בעל הלכות גדולות היא שאפי' אם לא קיבל עליו אחרית אונסין אלא רק מגניבה ואבידה, גם חייב לבער שלא יעבור איסור זה.

יש להוסיף ולדון, האם גם באופן שהחמץ אינו אצלו ורק מקבל עליו אחריות, האם גם אז יעבור ב"בל ימצא". הגמרא בפסחים ו ע"א מביאה מקרה נוסף אודות נכרי שהפקיד חמץ אצל ישראל, שדינו הוא שחייב לבערו. ואולם אם הישראל ייחד לחמץ בית בפני עצמו (ע"פ דברי רב אשי שם) אינו זקוק לבערו. התוס' שם (ד"ה יחד לו) כותבים בשם ר"ת שדין זה הוא אפי' אם הישראל קיבל עליו אחריות על חמץ של הנכרי.

השולחן ערוך שם סעיף א פוסק: "אינו יהודי שהפקיד חמץ אצל ישראל, אם הוא חייב באחריותו מגניבה ואבידה, בין שהוא בביתו בין שהוא בכל מקום ברשותו, חייב לבערו". ואולם, ביחס לאופן שהחמץ שעליו מקבל הישראל אחריות כבר אינו ברשותו, אלא מצוי אצל בעליו, עי' במשנה ברורה שם ס"ק ז שכתב בשם מגן אברהם: "לאפוקי כשחזר והפקיד ביד בעליו, דשרי, דהוי ליה כמקבל אחריות על חמץ של עכו"ם בבית עכו"ם דשרי". נמצאנו למדים א"כ שאותם מניות המוחזקות בחזקתו של הקונה הישראלי, אם אותו החמץ שעליו מקבל אחריות בעצם החזקתו במניה, הוא אצל בעלי החברה ולא אצלו, אין עובר מקבל האחריות (מחזיק המניה) ב"בל יראה ובל ימצא". ואולם, להלן נראה דעדיין חלוקים בזה הפוסקים.

שיטות המקילים והמחמירים

בשו"ת חשב האפוד (ח"א סימן פב) הוכיח מהדין הנ"ל שאכן אין למחזיק המניה איסור להמשיך ולהחזיק בה גם בימי הפסח, למרות שקיבל עליו אחריות, שהרי אין החמץ ברשותו.

גם בשו"ת מהרי"א הלוי (ח"ב סימן קכד) מתיר להחזיק המניות בפסח, שהרי אין למחזיק המניה שום זכות בחמץ, לאכלו למכרו או לבערו, והוי כחמץ של עכו"ם. מחזיק המניות הוא כמקבל אחריות על חמץ של נכרי בבית הנכרי, דשרי.

טרם יובאו סברות המחמירים יש להקדים ולומר שרוב המניות הנסחרות כיום בין המשקיעים הינן מניות בהם קיימת אפשרות של שליטה מסויימת למשקיע על החברה שאת מניותיה הוא מחזיק. למשקיע שמורה הזכות לחוות דעתו באופן

ההשקעה ובסמכותו לבקר את התנהלות החברה וכד' (זכות בניהול העסק). ואמנם בדרך כלל אין זכות זו באה לידי ביטוי בידי המשקיע הקטן, ואולם מהבחינה המהותית זכות זו קיימת. זכות זו (יחד עם האפשרות שלו להרוויח באחוזי החברה) מקנה לו הגדרה של "בעלות מסויימת ומוגבלת" או של שותפות באותה חברה שאת מניותיה הוא רכש (ועי' בשולחן ערוך אורח חיים סימן תנ סעיף ג החשש בשותפות בחמץ עם נכרי). אם בעלות מוגבלת זו הינה כבעלות לכל דבר, נראה שיעבור מחזיק המניה ב"בל ימצא", כאשר החברה מחזיקה בבעלותה מוצרי חמץ בפסח.

הערות

בשו"ת מנחת יצחק (חלק ג סימן א) האריך הרבה בשאלות אלו, וכך כתב שם (אות יא): "יש לחלק בין בעלות גמורה ובין בעלות מוגבלת וכו', ולומר דשאני היכא דבעלי המניות המה בעצמם העוסקים בהעסק, ויש להם בהעסק דעת בעלים בלא הגבלה, דאז אף שמוגבלת בעלותן לשלילה, שפיר יש להם דין בעלות לכל הנוגע לדינא דאיסורא, אבל היכא דאין המה בעצמן מנהלי העסק וכו' דאז אין להם דין בעלים". ומחלק שם בין מניות ממשלתיות (שבהם אין בעלות למחזיק בהם) לבין חברת מניות, בהם נשארו עוד ענינים רבים של בעלות למחזיק המניה (כיום גם ברוב המניות הבנקאיות כך המצב). עולה מדבריו שאודות רוב המניות נחשב המחזיק בהם כבעלים באופן מסויים (בעלות מוגבלת) וכשותף, וממילא יעבור באיסור "בל ימצא" על החזקתם בפסח, כישראל המחזיק חמץ שלו ברשות אחרים (לדבריו, מניה אשר אין לו זכות בניהול העסק, הרי היא כרכוש ציבורי וכמלוה בעלמא, ולא כשותפות או בעלות, ולא יעבור עליה בבל ימצא).

הערות

לאחר סיכום הדברים כתב המנחת יצחק כך: "אבל קודם הפסח אין עצה אחרת רק שימכור הישראל המניות קודם פסח לנכרי, כמו שמוכרים שאר חמץ וכו'". להלן יתבאר כיצד תועיל מכירה זו.

בספר מועדים וזמנים (לרה"ג משה שטרנבוך שליט"א) חלק ג סימן רסט (בהגהה) האריך להחמיר אף יותר מהמובא במנחת יצחק. בדבריו שם מגדיר את המחזיק במניה כ"בעלים בתנאים מסויימים" העובר על "בל יראה ובל ימצא" בפסח, והמוכר את חמצו לפני פסח צריך לציין במכירה שמוכר גם מניותיו. עוד האריך לחלוק על החלוקה המובאת במנחת יצחק, בין מניה שיש לו בה זכות בניהול העסק לבין אשר אין לו זכות כלל חוץ מרווחים והפסדים, וכתב על כך: "הגע בעצמך, האם בשותפין שנשתתפו ואחד התנה לחבירו שהוא שותף כפי מעותיו, אבל מ"מ מקבלו לשותף רק באופן שאין לו שום זכות כלל להתערב בעניני העסק רק לקבל רווחיו לבד, האם נימא דפקעה בזה שותפותו וכו'. אבל בחברת מניות, אף שאין לו זכות הצבעה, יש לו זכויות באופן פרטי שיכול למכור לאחר וכו', וא"כ הוא בעלים וכו' וא"כ מסתברא

דבמניות עוברים בבל יראה". לדבריו עולה שאין לחלק בין סוגי מניות, וכל מחזיק מניה צריך להזכירה במכירת החמץ לנכרי בערב פסח.

בדבר החילוק הנ"ל בין שני סוגי מניות והנפקא מינה העולה מכך, ראוי לציין את המובא באגרות משה כיצד יש להגדיר את בעלותו של המחזיק במניות. שם דן אודות קניית מניות של חברה המחללת שבת, האם נחשיב את חלקו של בעל המניה כבעלות מסויימת, ועקב כך ישנו חשש שהוא שותף לחילול השבת. וכך כתב (חלק אבן העזר א, סימן ז): "הא חזינן שנתפשט להיתר, והטעם פשוט, שאין להחשיב את הקונים שערס (מניות) שהוא רק משהו מהמסחר שאין להם שום דעה בהמסחר וכו', שלא דמי לשותפות במקצת שיש לו דעה כבעלים, וגם אין הקונה שערס רוצה להיות בעלים בהמסחר וכו', אלא הוא רק כקונה ריוח והפסד שיהיה במסחר לפי סך כך וכך שקנה. ויותר נראה שאין בהם גדר קנין בדינא שהוא לקנין דבר שלא בא לעולם, רק מצד קניני דיני המדינה. ומה שלפי תנאי המכירה יש לבעל השערס דעה לבחירת פרעוידענט (נשיא) הוא רק פיטומי מילי בעלמא וכו', ולכן לע"ד אין לחוש למה שעושים הבעלים דהקאמפאניעס (של החברה) שאינו נוגע להם. אבל ודאי לקנות מידה מרובה כ"כ עד שיתחשבו בדעתו יש לאסור וכו'".

ואמנם שם דן אודות איסורי שבת, אך נראה שלהגדתו אין חילוק בין מניות שיש לו זכות בניהול העסק לבין מניות שאין לו בהן שום שליטה, כמובא במנחת יצחק או במועדים וזמנים, דלהגדרתו בכל מקרה אין המחזיק בה נחשב כשותף וחכותו לשליטה אינה מיושמת בפועל, וממילא אין לו שום איסור להחזיק מניות אלו גם בפסח (משא"כ מי שמחזיק מניות בסך גבוה מאוד עד שיכול להשפיע בניהול החברה).

מכירת מניות חמץ לנכרי

כאמור, בין לדברי המנחת יצחק ובין למובא בספר "מועדים וזמנים" עולה שיש על מחזיק המניה למכור לנכרי גם את מניותיו עם שאר חמצו. וכאן עולה השאלה, כיצד תועיל מכירה זו, והרי מכירת מניה מצריכה באופן חוקי רישום ברשומות מיהו הקונה אותה, דהיינו העברת הבעלות מהמוכר לקונה, והרי כשמוכר מניותיו לנכרי למשך הפסח לא יעשה במניה העברה מסודרת ברשומות על שם הנכרי, וא"כ אם מבחינה חוקית לא חלה מכירת המניה, כיצד תועיל מכירתה לנכרי כדי להצילו מאיסור בל יראה ובל ימצא.

לשאלה זו נזקקו המנחת יצחק שם וכן הגר"מ שטרנבוך במועדים וזמנים שם. המנחת יצחק משיב על כך בשם אחד מהאחרונים שאמנם שטר מכירה זה לנכרי אינו תקף על פי דין המדינה וחוקי הבורסה, אך לעינן איסור חמץ אזלינן אחר דיני

תורה, בין להחמיר ובין להקל, וע"פ דין תורה מכירה זו חלה גם ללא העברת בעלות הרשומות. א"כ אמרינן שסמכה דעתו של הקונה על דין תורה, ועל כך סומך בעת המכירה. כן כתב גם בשד"ח, שכל שמועיל הקנין בדין תורה, הרי הוא מועיל גם לענין מכירת חמץ, אף כשאינו מועיל בדין המדינה. לאחר שמביא עוד צד זכות לתועלת המכירה, מסיים: "והרבה נוהגים לכתוב בתוך השטר מכירה, דאף אם הקנין אינו מועיל ע"פ דינא דמלכותא, יזכה ע"פ קנין המועיל בדינינו".

תורה

בספר מועדים וחמנים שם לא קיבל את הסברו של המנחת יצחק בביאור מכירת המניות לנכרי, שהרי גם לפי דין תורה תחול המכירה רק ע"פ התנאים שסוכמו מראש, והרי אחד התנאים הוא שאין זכות למכור בלא רישום. שם הציע ביאור אחר לענין, וכתב במסקנת דבריו: "אבל נראה דכשם שאנו נוהגין להתיר במכירת חמץ להשכיר לנכרי הדר עם חמץ אף שאין לשוכר זכות להשכיר לאחרים, אכן סהדי דלמכירת חמץ שעיקרה הערמה דמהני בדרבנן לא איכפת ליה [למשכיר], הכי נמי אנשי הבורסה לא איכפת להו ברישום במכירה כה"ג, ואתי שפיר דמהני המכירה מדין תורה לחוד". גם ע"פ חוקי הבורסה תחול מכירה זו, משום שיודעים הם שזו מכירה לזמן קצר רק כדי להפקיע איסור חמץ, ולמכירה כזו הם מסכימים גם בלא רישום מסודר בהעברת הבעלות.

לסיכום

- א. ישראל שקיבל אחריות על חמצו של נכרי, אם החמץ מונח בבית הנכרי אינו עובר עליו.
- ב. יש מהפוסקים המתירים להחזיק מניות בפסח, משום שמחזיק המניות הוא כמקבל אחריות על חמצו של נכרי בבית הנכרי, דשרי.
- ג. יש המחמירים וסוברים שאודות רוב המניות נחשב המחזיק בהם כבעלים באופן מסויים וממילא יעבור באיסור בל ימצא על החזקתם בפסח, כישראל המחזיק חמץ שלו ברשות אחרים, וחייב למכור את מניותיו במכירת החמץ לנכרי (משא"כ במניה שאין לו בה שליטה כלל).
- ד. יש המחמירים יותר וסוברים שאין לחלק בין סוגי מניות, וכל מחזיק מניה צריך למכרה לנכרי בערב פסח.
- ה. נראה שלדעת האגרות משה אין מחזיק המניה נחשב כשותף כלל.
- ו. למעשה נוהגים כיום לכלול בשטר מכירת החמץ סעיף אודות מכירת המניות עבור מי שמחזיק בהם, ועי' בגוף המאמר שני ביאורים כיצד תועיל מכירת מניות לנכרי כחלק ממכירת חמץ.